

ศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
A STUDY OF THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT BY THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY
IN THE PATH OF PURIFICATION (VISUTTIMAGGA)

คมณภัค กฤดากร ณ อยุธยา
Khamonphak Kridakorn Na Ayuthaya
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
Department of Buddhism and Philosophy
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Graduate School Mahamakut Buddhist University
E-mail : Casssmile@hotmail.com

บทคัดย่อ

วิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยทั่วไป 2) เพื่อศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และ 3) เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ผลการวิจัย พบว่า 1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยทั่วไป สรุปได้ว่าเป็นหลักในการพัฒนาศักยภาพทุกด้านอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการเรียนรู้วิธีการ เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้ ตลอดจนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีขึ้นเพื่อพัฒนาการมีทัศนคติและพฤติกรรมที่ดีเพื่อประสิทธิภาพในการทำงานและการดำเนินชีวิต 2. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พบว่าพระพุทธศาสนามองว่ามนุษย์ที่พัฒนาแล้วคือมนุษย์ที่ผ่านการฝึกฝนอบรมให้เกิดคุณสมบัติภายนอกและภายในอย่างสมบูรณ์ ได้แก่ คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญาที่ส่งผลต่อตนเองอย่างรอบด้าน เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์และวัตถุ ซึ่งแสดงออกผ่านพฤติกรรมทางกายและวาจา สอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีของนักวิชาการเรื่องพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย 3. วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สรุปว่า หลักธรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรคทั้งหมด 23 ตอน เป็นหลักธรรมเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีทักษะและมีสติปัญญารวมเรียกว่าเป็นหลักธรรมในการพัฒนาศักยภาพในมนุษย์นั่นเอง และหลักคำสอนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจัดรวมลงในไตรสิกขาได้อย่างเป็นระบบเป็นอย่างยิ่ง

คำสำคัญ : ทรัพยากรมนุษย์, หลักพุทธปรัชญาเถรวาท, คัมภีร์วิสุทธิมรรค

ABSTRACT

The objectives of this Thesis were as follows : 1) to study the concept and theory about the development of human resources in general, 2) to study the development of human resources according to the Buddhist philosophy in the Visuddhimagga 3) to analyze the development of human resources with the Buddhist philosophy in the path of purification.

The results of this research were found as follows: The theory about the development of human resources by focusing on the development of all aspects of concrete. Learning how to (Learn how to learn) to be strategic in the organization of learning (Learning Organization: LO) and knowledge management (KM) as a key strategy to human resource development, as well as attitudes and good behavior. To performance Buddhist philosophy Buddhism is central to human development that is human must be done with the training to their internal properties. The properties include physical, mental and intellectual precepts that resulted to its exterior. A relationship with human and objects. Which is expressed through physical and verbal behavior? This is consistent with the principles of academic theories in cognitive mental skills range. The principles in the Visuddhimagga 23 classification for human resource development. To develop skills, to wit collectively, the precepts, doctrines, including potential intellectual contemplation.

Keywords : human resources, Buddhist philosophy, Visuddhimagga

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ส่วนใหญ่ใช้เป็นแนวคิดเพื่อดำเนินกิจกรรมในระดับองค์การที่เป็นนิติบุคคลอย่างจริงจัง โดยเฉพาะองค์การภาคธุรกิจมักถูกยกเป็นตัวอย่างในการดำเนินกิจกรรมโดยใช้รูปแบบและวิธีการต่าง ๆ มากมาย เนื่องจากองค์การมีการลงทุนที่ต้องการกำไร เสี่ยงขาดทุน มีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีให้ทันสมัยตลอดเวลา การแข่งขันระหว่างธุรกิจประเภทเดียวกันมีสูงขึ้น องค์การจึงต้องให้ความสำคัญกับการปรับปรุงการพัฒนาให้ทันสมัยตลอดเวลา

การดำเนินกิจการขององค์การที่ประสบความสำเร็จต้องเริ่มที่การควบคุมและบริหารทรัพยากรที่ดี โดยมีทรัพยากรที่เป็นปัจจัยพื้นฐาน 4 ประเภท เรียกรวมว่า 4 เอ็ม (4M) ได้แก่ 1) มนุษย์ (Man) ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เพราะกิจกรรมต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความคิดของมนุษย์ มีมนุษย์เป็นผู้ดำเนินการทุกอย่าง เพื่อให้องค์การประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการ 2) เงิน (Money) เป็นปัจจัยในการดำเนินธุรกิจเพื่อให้เกิดกิจกรรม ซึ่งแต่ละกิจกรรมจะใช้ปริมาณเงินที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับกิจกรรมนั้นมีขนาดเล็กหรือใหญ่ 3) วัสดุหรือวัตถุดิบ (Material) ในกระบวนการผลิต ต้องอาศัยวัตถุดิบในการผลิต ผู้บริหารต้องรู้จักบริหารวัตถุดิบให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้ได้ต้นทุนที่ต่ำ และได้ผลกำไรสูงสุด 4) วิธีปฏิบัติงาน (Method) การปฏิบัติงานในแต่ละขั้นตอน จะต้องมีการวางแผน และควบคุมให้การปฏิบัติงานนั้นมีประสิทธิภาพ จากปัจจัยพื้นฐานดังกล่าว ทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ความจำเป็นในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในทุกองค์การจึงต้องดำเนินการโดยเริ่มตั้งแต่บุคคล องค์การ และสังคม

การศึกษาเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น กล่าวได้ว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาที่ได้รับการพัฒนามาอย่างยาวนาน และยังสามารถพัฒนาดัดแปลงให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การปรับปรุงแก้ไขและประยุกต์ใช้ได้ถูกดำเนินการแล้วในทุกภาคส่วน โดยนักวิชาการ แขนงต่าง ๆ เกิดแนวคิดที่เป็นทฤษฎีไว้มากมายให้นำไปประยุกต์ใช้ปฏิบัติทั้งการใช้โดยตรงและสอดแทรกในกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ปัจจุบันงานวิจัยต่าง ๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักทั่วไป ส่วนใหญ่จะสรุปว่าผลที่เกิดจากการพัฒนาของทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น นอกจากส่วนที่ดีคือ เป็นการพัฒนาศักยภาพของร่างกาย และสติปัญญา ทักษะและความสามารถเฉพาะที่ทำได้ เพื่อตอบสนองความต้องการในกรอบทฤษฎี

หลักด้านการลดต้นทุนและเพิ่มผลผลิต เป็นแนวคิดของปรัชญาทุนนิยม มีข้อเสียที่เกิดพร้อมการพัฒนาอีกมากมาย ได้แก่ผู้ได้รับการพัฒนายังต้องการปัจจัย 4 เพิ่มเติมอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนเกิดกิเลส เป็นการสร้างบรรทัดฐานผิด ๆ ซึ่งกระทบไปถึงสังคมรอบข้าง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ระยะต่อมาจึงได้นำหลักคุณธรรมและจริยธรรมมาใช้ในการพัฒนาไปพร้อมกันก็ตาม ก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาในตัวบุคคลได้ ทั้งนี้หลักคุณธรรมและจริยธรรมที่ใช้พัฒนาโดยวิธีการใดๆ ก็ตามมีวัตถุประสงค์และประโยชน์เพื่อพัฒนาตนเองและองค์กรเจริญก้าวหน้า ซึ่งผลของการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ถูกควบคุมด้วยกฎเกณฑ์ซึ่งให้คุณให้โทษแก่ผู้ปฏิบัติ จึงเป็นการปฏิบัติในลักษณะเหมือนบังคับให้ทำตามกฎเกณฑ์ ซึ่งไม่ต่างจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบเดิมๆที่ไม่มีหลักคุณธรรมและจริยธรรม ที่แต่ละคนก็ยังหาโอกาสแสวงหาปัจจัย 4 เพิ่มเติมตามโอกาสและสถานะที่เอื้ออำนวย ในด้านสังคมมนุษย์ เกิดเป็นระบอบทุนนิยม บริโภคนิยม และทำให้มนุษย์ทำทุกวิถีทางเพื่อให้เกิดความร่ำรวย การแข่งขันเสรีทำให้คนส่วนใหญ่ของสังคมยากจนและล้าหลัง เป็นการทำลายพื้นฐานจิตใจของผู้ด้อยโอกาสกว่า ขาดกำลังใจ ขาดความสามัคคีในสังคม สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ฯลฯ

จากผลสรุปดังกล่าวถูกใช้เป็นเหตุผลของการนำการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาแบบต่างๆ มาใช้แก้ปัญหาส่วนที่เป็นข้อเสียที่เกิดจากการใช้ทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อมุ่งหวังให้คำสอนในพระพุทธศาสนาลดกิเลสที่เกิดขึ้น โดยการศึกษาจากคำสอนต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ในแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของการพัฒนาวิถีพุทธกับทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยเสนองานวิจัยสนับสนุนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยใช้พุทธปรัชญาเถรวาท

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ 3 ประการ ดังนี้ 1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยทั่วไป 2. เพื่อศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และ 3. เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

3. ผลการวิจัย

3.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยทั่วไป ได้แก่ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบันเป็นงานที่มีลักษณะการปรับเปลี่ยนแนวคิดและวิธีการพัฒนาให้มีความทันสมัยตลอดเวลา เป็นการเรียนรู้วิธีที่จะเรียนรู้ (Learn how to learn) และสามารถบริหารเรื่องที่อยู่ นั่น โดยทำให้งานพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นยุทธศาสตร์หลักในการพัฒนาองค์กร พร้อมกับการทำให้เป็น องค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization: LO) และการจัดการความรู้ (Knowledge Management: KM) ให้เป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาบุคลากรเพื่อพัฒนาองค์กร การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development) เป็นกระบวนการในการพัฒนาและส่งเสริมให้บุคลากรมีความรู้ความสามารถ ความเข้าใจ มีทักษะในการปฏิบัติงาน ตลอดจนมีทัศนคติและพฤติกรรมที่ดี เพื่อให้มีประสิทธิภาพในการทำงานที่ดีขึ้น ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3.2 วัตถุประสงค์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

วัตถุประสงค์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ 1. วัตถุประสงค์โดยทั่วไป เพื่อเป็นการพัฒนาบุคลากรเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ และทัศนคติที่ดีให้แก่บุคลากร เสริมสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของบุคลากรสามารถทดแทนการขาดแคลนบุคลากร เป็นการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องและคุ้มค่า 2. วัตถุประสงค์ขององค์กร เพื่อพัฒนาการปฏิบัติงานของพนักงานขององค์กรให้ได้รับผลผลิตสูงสุด ลดความสิ้นเปลืองและป้องกันอุบัติเหตุ และการเพิ่มขยายองค์การหรือตั้งหน่วยงานใหม่ในอนาคต 3. วัตถุประสงค์ของบุคลากร

เพื่อความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน เกิดโอกาสการเลื่อนขั้น เลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้นไปได้ ทำให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น เข้าใจนโยบายและเป้าหมายขององค์การที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ได้ดียิ่งขึ้น สามารถปฏิบัติตนและทำงานได้อย่างถูกต้อง

3.3 ประโยชน์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยทั่วไป ได้แก่ 1. ประโยชน์ต่อพนักงาน 2. ประโยชน์ต่อผู้บริหาร 3. ประโยชน์ขององค์การหรือหน่วยงาน

โดยสรุปแล้ว การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นระบบที่ประกอบด้วยส่วนประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือ 1. ปัจจัยนำเข้า (Input) ได้แก่ ความรู้ ทักษะ บุคลิกภาพ แนวคิด พฤติกรรม เป็นต้น 2. กระบวนการแปรสภาพ (Process) ได้แก่ การศึกษา การฝึกอบรม และการพัฒนา เป็นต้น 3. ปัจจัยนำออก (Output) ได้แก่ การพัฒนาทางด้านความรู้ ทักษะ บุคลิกภาพ ความคิด และพฤติกรรม

3.4 หลักการของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

หลักในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ Bloom และคณะ ได้แบ่งการเรียนรู้เป็น 3 ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคล 3 ด้าน คือ ความรู้ จิตใจ และร่างกาย ดังนี้ 1. ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) หรือด้านสติปัญญา หรือด้านความรู้และการคิดประกอบด้วย ความรู้ความจำเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ การนำเอาสิ่งที่เป็นความรู้ความจำเป็นความเข้าใจนำไปใช้ การใช้ความคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินค่า 2. ด้านจิตพิสัย (Affective Domain) หรือด้านอารมณ์ จิตใจ ความสนใจ เจตคติ ค่านิยม และคุณธรรม เช่น การเห็นคุณค่า การรับรู้ การตอบสนอง และการสร้างคุณค่าในสิ่งที่ตนรับรู้แล้วนำเอาสิ่งที่มีคุณค่านั้นมาจัดระบบและสร้างเป็นลักษณะนิสัย 3. ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) หรือด้านทักษะทางกาย หรือด้านการปฏิบัติประกอบด้วยทักษะการเคลื่อนไหว และการใช้อวัยวะต่างๆ ของร่างกาย เช่น การเลียนแบบ การทำตามคำบอก การทำอย่างถูกต้องเหมาะสม การทำได้ถูกต้องหลายรูปแบบ การทำได้อย่างเป็นธรรมชาติ

การเรียนรู้ทั้งสามด้านนี้ถูกเรียกรวมกันว่า Bloom's Taxonomy of Learning Domain เป็นทฤษฎีการเรียนรู้ที่แบ่งการเรียนรู้ของบุคคลเป็น 3 ด้าน ได้แก่ด้านความรู้ ด้านจิตใจ และด้านทักษะ ซึ่งการเรียนรู้ในแต่ละด้านนั้น จะมีพัฒนาการเป็นลำดับขั้น ซึ่งแต่ละด้านประกอบด้วยระดับการเรียนรู้ การเรียนรู้ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) มีลำดับขั้นของการเรียนรู้ คือ ความจำ ความเข้าใจ การนำไปใช้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์และการประเมินค่าตามลำดับ การเรียนรู้ด้านจิตพิสัย (Affective Domain) มีลำดับขั้นของการเรียนรู้คือ การรับรู้ การตอบสนอง การเห็นคุณค่า การจัดระบบ และการแสดงลักษณะ การเรียนรู้ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) มีลำดับขั้นของการเรียนรู้คือ การเลียนแบบ การลงมือปฏิบัติ ความถูกต้อง ความชัดเจน และความเป็นธรรมชาติ

3.5 ความเป็นมาเกี่ยวกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค

วิสุทธิมรรค เป็นปกรณ์พิเศษที่แต่งขึ้น เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ประมาณ 1000 ปี ที่ลังกาทวีป พระพุทธโฆสะ เป็นที่รู้จักกันมากในเมืองไทย และในเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง เพราะท่านได้ทำหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษามคธไว้มาก งานใหญ่ที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงเราทั้งหลาย ก็คืองานแปลคัมภีร์อรรถกถา พระไตรปิฎกจากภาษาสีหฬเป็นภาษามคธ หรือ ภาษาบาลี ในเมืองไทยได้เรียนคัมภีร์ที่ท่านทำไว้เป็นภาษามคธตั้งแต่ประโยค 1-2 คือ อรรถกถาธรรมบท จนถึงประโยค 9 คือวิสุทธิมรรค โดยเฉพาะหนังสือวิสุทธิมรรคเป็นเรื่องที่นิยมศึกษากันมาก นับถือว่าเป็นปกรณ์สำคัญปกรณ์หนึ่ง เพราะท่านพระพุทธโฆสะได้ประมวลธรรมในพระไตรปิฎก มาแสดงไว้เป็นหมวด ๆ ตั้งแต่ศีล สมาธิ และปัญญา โดยลำดับวิธีแต่งเหมือนอย่างแต่งกระทู้ หรือเรียงความแก้กระทู้ธรรม ในปัจจุบัน คือขยายความย่อให้พิสดาร บทกระทู้

ของวิสุทธิมรรค ว่าด้วยไตรสิกขา ซึ่งเป็นหัวข้อใหญ่ในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น นับว่าเป็นบทกระทุ้งของหัวใจการปฏิบัติธรรมที่เดียว ท่านพระพุทธโฆสะแต่ง อธิบายโดยวิจิตรพิสดารอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ได้อ่างพระพุทธจะเป็นอาคตสถานไว้ในที่นั้น ๆ ทั่วไป แสดงว่าท่านมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก สามารถยกเอาธรรมที่ว่าด้วยศีล มารวมไว้ในหมวดศีล ยกเอาธรรมที่เกี่ยวกับสมาธิมารวมไว้ในหมวดสมาธิยกเอาธรรมที่กล่าวถึงปัญญามารวมไว้ในหมวดปัญญา โดยปันออกเป็นนิเทศ ๆ รวมทั้งหมด 23 นิเทศ และประวัติแห่งการแต่งวิสุทธิมรรคปรกณ์ของท่านก็คล้ายกับการแต่งสอปลั เพราะพระเถระชาวสีหฬได้ออกกระทุ้งให้ท่านแต่งดูก่อน เมื่อท่านทำได้เป็นที่พอใจ จึงจะยอมยกคัมภีร์อรธกถาภาษาสีหฬ ให้ท่านแปลเป็นภาษามคธต่อไป ท่านพระพุทธโฆสะได้ทำสำเร็จอย่างรวดเร็วและดียิ่ง เป็นที่พอใจของพระเถระชาวสีหฬทั้งปวง ฉะนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นวิทยานิพนธ์สอบความรู้ของท่านพระพุทธโฆสะ ที่รับรองกันว่า เป็นชั้นเยี่ยม มาตั้งแต่เบื้องต้น และเป็นที่รับรองกันในหมู่นักศึกษาตลอดมา วิสุทธิมรรคปรกณ์นี้ ได้ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกภาษาบาลีแห่งคณะสงฆ์ประเทศไทยมานาน และใช้เป็นคู่มือในการปฏิบัติพระพุทธศาสนา

3.6 โครงสร้างของคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรค มีการแบ่งหลักคำสอนเป็นแบบต่อเนื่องทั้งหมดออกเป็น 23 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ศีลนิเทศ ว่าด้วย ศีล การรักษาศีล อาณิสยสังขยของศีล ซึ่งเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรม ตอนที่ 2 ฐตังคนิเทศ ว่าด้วย วิธีการบำเพ็ญธุดงค์วัตร 13 ประการ เพื่อบำบัดความมักมากให้เบาบาง ส่งเสริมศีลให้บริสุทธิ์ เป็นพื้นฐานเพื่อการรองรับสมถกรรมฐาน ตอนที่ 3 กัมมัฏฐานคณานิเทศ ว่าด้วยบุพกิจเบื้องต้นก่อนการเจริญสมถกรรมฐาน ด้วยการเล่าเรียนพระสมถกรรมฐาน 40 ประการ ตอนที่ 4 ปฐวิกสิณนิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญปฐวิกสิณ โดยละเอียด ซึ่งเป็นสมถกรรมฐานประการแรก เช่น อนุรูปวิหาร 5 เหตุเกิดของอุเบกขา เป็นต้น ตอนที่ 5 เสสสิกสิณนิเทศ ว่าด้วยการเจริญกรรมฐานที่เหลืออีก 9 ประการ รวมกับปฐวิกสิณ เป็น 10 ประการ เช่น อาโปกสิณ เป็นต้น ตอนที่ 6 อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ ว่าด้วยการเจริญอสุภกรรมฐาน 10 ประการ เป็นหมวดที่ 2 รองจากกสิณ 10 ตอนที่ 7 อนุสสตินิเทศ ว่าด้วยการเจริญอนุสสติกรรมฐาน 6 ประการแรก คือ พุธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังขานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวดานุสสติ ตอนที่ 8 อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญอนุสสติ ที่เหลืออีก 4 ประการ คือ มรณานุสสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปมานุสสติ รวมกับอนุสสติ 6 จึงเป็นอนุสสติ 10 ประการ ตอนที่ 9 พรหมวิหารนิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญพรหมวิหารกรรมฐาน 4 ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา ตอนที่ 10 อารูปนิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญรูปกรรมฐาน 4 ประการ คือ อากาธานัญญาตนะ วิญญาญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ และแนวสัญญานาสัญญาตนะ ตอนที่ 11 สมาธินิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญปฏิกุศลสัญญากรรมฐาน และธาตุวัตถถานกรรมฐาน เป็นกรรมฐานหมวดสุดท้ายของกรรมฐาน 40 ประการ ตอนที่ 12 อิทธิวธินิเทศ ว่าด้วยวิธีการแสดงฤทธิ์ต่างๆ 10 ประการ อันเป็นผลมาจากการเจริญสมถกรรมฐานตอนที่ 13 อภิญาญนิเทศ ว่าด้วยอภิญาญ 6 ประการ เช่น ทิพพโสถ ทิพพจักขุ เจโตปริยญาณ (รู้วาระจิตแห่งผู้อื่น) อันเป็นผลจากการเจริญสมถกรรมฐาน ตอนที่ 14 ชันธนิเทศ แสดงถึงชั้นธ 5 อันเป็นภูมิของวิปัสสนากรรมฐานหมวดแรก และวิเศษนามแห่งชั้นธต่างๆ ตอนที่ 15 อายตนาตุนิเทศ ว่าด้วยอายตนะ 12 และ ธาตุ 18 อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานหมวดที่ 2 และ 3 ตอนที่ 16 อินทริยสังขยนิเทศ ว่าด้วยอินทริย 22 และอริยสังข 4 อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานหมวด 4 และ 5 ตอนที่ 17 ปัญญาภูมินิเทศ ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท 12 ประการ อันเป็นภูมิของวิปัสสนากรรมฐาน หมวดสุดท้าย ตอนที่ 18 ทิฏฐิวิสสุตตินิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนเห็นรูปนามตามความเป็นจริง ตอนที่ 19 กังขาวิตรณวิสสุตตินิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนสิ้นความสงสัยในสภาวะธรรม เพราะเห็นรูปนามพร้อมเหตุปัจจัย ตอนที่ 20 มัคคามัคคญาณ

ทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนข้ามพ้นวิปัสสนูปกิเลสตอนที่ 21 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไปตามวิถีของวิปัสสนาญาณ 9 เริ่มที่ อุทยัพพะญาณจนถึงอนุโลมญาณโดยลำดับ ตอนที่ 22 ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนได้บรรลุอริยมรรคทั้ง 4 เป็นพระอริยบุคคล ตอนที่ 23 ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ ว่าด้วยอานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

3.7 บทสรุปเกี่ยวกับการวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นการกล่าวถึงศีลหรือการฝึกหัดกายและวาจาให้สะอาด สว่าง และสงบ กล่าวคือในความ เป็นมนุษย์หรือความเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักของพระพุทธศาสนา ก็คือการปฏิบัติในหลักศีลดังที่กล่าว มาแล้ว ฉะนั้น การเข้าสู่การปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาจึงต้องเริ่มด้วยการรู้ เข้าใจ และปฏิบัติในหลักศีล

ตอนที่ 2 เป็นการกล่าวถึงจุดตั้งหรือการปฏิบัติตนอย่างหนัก โดยถือการตั้งใจหรือเจตนาเป็นหลักช่วย กล่าวคือการจะหลุดพ้นจากความทุกข์ต่างๆพระพุทธศาสนาทำให้หลักการไว้หลายอย่าง แต่เฉพาะส่วนแห่ง จุดตั้งนี้นับได้ว่าเป็นการปฏิบัติที่หนักที่สุดคือเป็นความหนักทั้งการรักษาสัจจะแห่งใจและเป็นความหนักทั้งการ ปฏิบัติซึ่งอาจเป็นส่วนแห่งการทรมานตนให้ลำบากมากขึ้นกว่าเดิม

ตอนที่ 3 เป็นการกล่าวถึงการถือปฏิบัติในกรรมฐาน โดยการปฏิบัติเช่นนี้เป็นการเน้นที่การดำเนินชีวิต ด้วยใช้หลักธรรมะเป็นเครื่องมือในการประยุกต์ใช้ กล่าวคือกรรมฐานนี้นับได้ว่าเป็นฐานแห่งการปฏิบัติตนให้ได้ ประสบกับความตั้งมั่นแห่งใจหรือสมาธิซึ่งมีกล่าวไว้ในไตรสิกขานั้นเอง ฉะนั้น การรู้อย่างเข้าใจและการปฏิบัติ ในกรรมฐาน จึงจัดว่าเป็นส่วนสำคัญแห่งการเสริมสร้างความสุขอย่างไม่อิงอามิสได้อีกแบบหนึ่ง

ตอนที่ 4 เป็นการกล่าวถึงปฐวิกลินหรือการเพ่งพิจารณาธาตุคือดิน ซึ่งนับว่าเป็น 1 ในบรรดาธาตุ 4 (ดิน น้ำ ไฟ และลม) โดยการพิจารณาธาตุดินเช่นนี้ก่อให้เกิดความเข้าใจในสรรพสิ่งในโลกนี้ ซึ่งเมื่อบุคคล พัฒนาจิตได้ดังกล่าวแล้วความตั้งมั่นแห่งใจหรือสมาธินับว่าเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาที่จะได้รับการกระตุ้นให้เกิด อย่างต่อเนื่องจนนำไปสู่ความสุขใจและพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

ตอนที่ 5 เป็นการกล่าวถึงเสกสสินซึ่งเป็นกสินที่เหลือจากปฐวิกลินที่มีกล่าวไว้แล้วในบทที่แล้ว กล่าวคือเป็นการพรรณนาถึงกสิน มีเอาปกสสินหรือกสินคือน้ำ เป็นต้น ซึ่งเป็นการสอนให้พิจารณาหรือเพ่งสิ่ง ต่างๆเพื่อให้เกิดความสามารถแห่งใจหรือสมาธินั้นเอง

ตอนที่ 6 เป็นการกล่าวถึงอสุภกรรมฐานซึ่งเป็นการสอนให้พิจารณาความไม่สวยไม่งามของร่างกาย อาทิเช่น พิจารณาซากศพที่พองขึ้นหรือซากศพที่มีสีเขียวคล้ำ กล่าวคือ ในที่นี้เป็นการเน้นย้ำในพิจารณาให้ เห็นความเป็นจริงของสังขารคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีอัตตาที่แท้จริง ฉะนั้น เนื้อหาในบทนี้จึงเป็นส่วน แห่งการพัฒนาสมาธิเพื่อก่อให้เกิดปัญญาอีกระดับหนึ่งได้

ตอนที่ 7 เป็นการกล่าวถึงอนุสสติ 6 อย่างหรือสิ่งที่ควรนำมาเป็นอารมณ์ในการระลึกหรือพิจารณาให้ ก่อเกิดความดีอย่างสูงสุด และเป็นเครื่องมือแห่งการสร้างกำลังใจให้เกิดความเพียรพยายามในการปฏิบัติที่ ถูกต้อง เช่น ยึดถือพระคุณของพระพุทธองค์เป็นที่ตั้ง ซึ่งเมื่อพิจารณาได้เช่นนี้แล้ว กำลังใจที่จะเดินตามปฏิบัติ ตามพระพุทธองค์เพื่อความพ้นทุกข์ก็จะเกิดขึ้นตามมา

ตอนที่ 8 เป็นการกล่าวถึงอนุสสติหรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึง โดยในที่นี้เน้นการกล่าวถึง อนุสสติที่เหลือจากบทที่แล้ว เช่น มรณสสติหรือกายคตาสติ เป็นต้น ซึ่งเป็นการเน้นกล่าวถึงสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่ง

การระลึกที่มีความละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นและเป็นไปเพื่อความสงบแห่งจิตเพื่อความเจริญแห่งปัญญาอันเป็นส่วนแห่งวิปัสสนาเป็นลำดับต่อไป

ตอนที่ 9 เป็นการกล่าวถึงพรหมวิหารนิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญพรหมวิหารกรรมฐาน 4 ประการ

ตอนที่ 10 เป็นการกล่าวถึงอรุณหรือสิ่งที่ไม่ใช่รูป โดยเป็นการพรรณนาหรือบรรยายถึงสิ่งที่หายากไปหาสิ่งที่ละเอียดยิ่งขึ้น กล่าวคือในส่วนนี้เป็นส่วนแห่งคำสอนที่มุ่งเน้นให้ผู้ปฏิบัติได้ใช้เป็นฐานแห่งการเข้าถึงความเจริญอย่างสูงสุดคือ พระนิพพานเป็นการต่อไป

ตอนที่ 11 เป็นการกล่าวถึงสมาธิซึ่งเป็นคุณธรรมที่เป็นความตั้งมั่นแห่งใจ กล่าวคือเป็นบทเรียนที่มีเนื้อหาว่าด้วยสิ่งต่างๆที่สามารถนำมาเป็นอารมณ์แห่งการประพาสปฏิบัติธรรมได้ เช่น อาหารก็สามารถนำมาพิจารณาให้เห็นความปฏิกลและนารังเกียจ จนนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจในสรรพสิ่งเป็นลำดับต่อไป

ตอนที่ 12 เป็นการกล่าวถึงธรรมที่ควรรู้อย่างหรืออภิญญา ซึ่งเป็นผลแห่งการประพาสปฏิบัติทางจิต กล่าวคือเนื้อหาในนี้ได้พรรณนาถึงความรู้อย่างยิ่งยวดที่ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์จะพึงได้รับ ไม่ว่าจะเป็นการสามารถรู้ใจของผู้อื่นได้ หรือ การแสดงฤทธิ์ได้ ฉะนั้น สิ่งที่คุณศึกษาจะได้เห็นอย่างชัดเจนในนี้คือความเป็นเหตุเป็นผลในพระพุทธศาสนา หรือเมื่อมีการปฏิบัติที่ถูกต้องแล้ว ผลที่ได้รับก็ย่อมชัดเจนและเป็นไปได้เสมอ

ตอนที่ 13 เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ยังยวดหรืออภิญญาอีกครั้ง ด้วยว่าในบทที่แล้วได้พรรณนาถึงอภิญญาไปแล้วบางส่วนเท่านั้น ฉะนั้น ในที่นี้ จึงเป็นการอธิบายเพิ่มเติมในบางส่วน กล่าวคือได้อธิบายเพิ่มเติมในส่วนที่ว่าด้วยจตุปปาตญาณหรืออภิญญาอื่นๆ ให้พิเศษยิ่งขึ้น ด้วยว่าการปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นมีหลายรูปแบบและแต่ละรูปแบบก็มีผลหรืออานิสงส์ที่พิเศษแตกต่างกันไป ฉะนั้น การกล่าวให้ยิ่งขึ้นจึงเป็นการสมควรเป็นอย่างยิ่ง

ตอนที่ 13 เป็นการกล่าวถึงชั้น 5 ที่ประกอบไปด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ โดยทั้ง 5 ส่วนนี้นับว่าเป็นบทพิจารณาถึงความจริงของสรรพสิ่ง เพราะเมื่อจำแนกแยกแยะสิ่งที่เห็นหรือสัมผัสแล้ว ก็ล้วนรวมลงในทั้ง 5 ส่วนนี้ทั้งนั้น หรือรวมลงในนามและรูปเท่านั้น ซึ่งถ้าเข้าใจได้เช่นนี้แล้ว การเจริญวิปัสสนากรรมฐานย่อมเป็นไปได้เสมอและสามารถเห็นผลได้อย่างเร็วแน่นอนที่สุด

ตอนที่ 15 เป็นการกล่าวถึงอายตนะภายในและอายตนะภายนอก กล่าวคือเป็นการพรรณนาถึงความสัมพันธ์ระหว่างตากับรูป หูกับเสียง เป็นต้น โดยมุ่งให้เห็นการเกิดขึ้นแห่งอารมณ์รัก เกลียด และหลง เพราะอารมณ์เหล่านี้ล้วนมาจากการผสมผสานกันระหว่างอายตนะภายในและภายนอกดังกล่าว ซึ่งเมื่อว่ากันตามความจริงแล้ว อารมณ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากการประจบบันดังกล่าวหาที่อยู่จริงๆ ไม่ สิ่งที่เกิดขึ้นกับเราล้วนเป็นการปรุงแต่งเท่านั้น

ตอนที่ 16 เป็นการกล่าวถึงบ่อเกิดแห่งปัญญาที่แท้จริงคืออริยสัจ 4 ซึ่งประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค กล่าวคือคำสอนเรื่องอริยสัจนี้นับว่าเป็นหลักคำสอนที่บอกถึงความสมเหตุสมผลที่สุดในพระพุทธศาสนา โดยสมุทัยและมรรคเป็นเหตุ ส่วนทุกข์และนิโรธเป็นผล ฉะนั้น ในที่นี้จึงกล่าวได้ว่าปัญญาที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาคือการเข้าใจในอริยสัจ 4 นี้เอง

ตอนที่ 17 เป็นการกล่าวถึงที่ตั้งหรือภูมิที่เป็นที่เกิดของปัญญา หมายความว่าปัญญาจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีฐานคือรู้เหตุและผลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในนี้ได้นำเสนอเรื่องปฏิจจสมุปปาทซึ่งเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงสายเกิดและสายดับ เป็นต้นว่าสายเกิดคืออวิชชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขารหรือสายดับคืออวิชชาดับสังขารจึงดับ

ตอนที่ 18 เป็นการกล่าวถึงความหมัดจดหรือความบริสุทธิ์แห่งความเห็น โดยได้แสดงถึงความหมัดจดแห่งศีลและจิตก่อน ลำดับต่อมาได้นำเสนอถึงความหมัดจดแห่งทิวภูฏี โดยใช้ชั้นนัยแห่งการอธิบายที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่าในญาณ 14 ประการ เป็นหลักอธิบายเพิ่มเติม

ตอนที่ 19 เป็นการกล่าวถึงความหมัดจดเพราะพ้นจากความสงสัยในสิ่งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน กล่าวคือความบริสุทธิ์ประเภทนี้เป็นความเข้าใจในสรรพสิ่งในกาลทั้ง 3 อย่างถูกต้อง โดยไม่มีความติดข้อง เป็นความหลุดพ้นจากการยึดติดในตัวตนและสิ่งภายนอกทั้งหมด

ตอนที่ 20 เป็นการกล่าวถึงความหมัดจดแห่งญาณที่เป็นเครื่องมือตัดสินว่านี่เป็นทางที่ใช่ นี่เป็นทางที่ไม่ใช่ กล่าวคือญาณนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็จะคอยเป็นอุปกรณ์แห่งการปฏิบัติให้แต่ละคนสามารถเข้าใจความเป็นจริงอย่างถูกต้อง โดยไม่มีกิเลสประการใดมาทำให้เกิดความมัวหมองได้ เป็นความบริสุทธิ์แท้

ตอนที่ 21 เป็นการกล่าวถึงญาณซึ่งเป็นตัวกำหนดความรู้และความเห็นอย่างถูกต้องหลังจากที่ได้มีการปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือเป็นญาณที่อยู่ในรูปแบบแห่งกรรมฐานประเภทที่เรียกว่าวิปัสสนานั่นเอง ด้วยว่าเป็นการพิจารณาเห็นสรรพสิ่งได้อย่างถ่องแท้ โดยไม่มีสิ่งใดๆมาหลอกลวง จนเกิดความหลงผิดหรือเกิดมิจฉาทิวภูฏีได้

ตอนที่ 22 เป็นการกล่าวถึงความสมบูรณ์ทางคุณธรรม หรือการละกิเลสทั้งหลายของพระอริยบุคคลชั้นต่างๆในทางพระพุทธศาสนา โดยเริ่มตั้งแต่พระโสดาบันเป็นต้นไป จนในที่สุดก็คือพระอรหันต์ซึ่งเป็นบุคคลที่หลุดพ้นแล้ว หมายความว่า ญาณในบพนี้ เป็นญาณในมรรคทั้ง 4 อาทิเช่น อนาคามีมรรคและเป็นญาณที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากโคตรภูฏานั่นเอง

ตอนที่ 23 เป็นการกล่าวถึงปัญญาหรือความรอบรู้ในสรรพสิ่งอย่างละเอียดถี่ถ้วนที่สุดด้วยว่าแนวคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้เป็นหลักการที่พัฒนาผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ โดยเริ่มตั้งแต่ศีลหรือความฝึกหัดร่างกายและวาจา ต่อมาเป็นหลักแห่งความตั้งใจมั่นซึ่งคือสมาธิ ส่วนประการสุดท้ายคือปัญญาซึ่งเป็นเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในบพนี้ โดยเป็นการพรรณนาให้เห็นผลอย่างชัดเจนว่าปัญญาจะเกิดได้ต้องมีการพัฒนาอย่างเป็นลำดับ เป็นขั้นเป็นตอน ไม่ใช่แค่คิดก็เป็นปัญญาแล้วแต่ปัญญาที่แท้จริงต้องผสมผสานด้วยการปฏิบัติและการปฏิบัติจะเห็นผลได้ก็ต้องมาจากการศึกษาที่ถูกทางด้วย

เนื้อหาในแต่ละตอนมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักคำสอนด้านศีล หลักคำสอนด้านสมาธิ และหลักคำสอนด้านปัญญา กล่าวคือหลักธรรมคำสอนด้านศีล เป็นหลักธรรมที่มีคุณค่าต่อผู้ปฏิบัติเองและรวมไปถึงคุณค่าต่อด้านสังคม เศรษฐกิจการเมือง แต่เมื่อไม่ปฏิบัติอยู่ในศีล เป็นผู้ทุศีลย่อมได้รับโทษแห่งความทุศีล หลักคำสอนด้านสมาธิ ก่อนการสร้างกุศลจิตในอารมณ์ด้วยการทำสมาธิสู่การทำกรรมฐาน เมื่อมีจิตกุศลแล้วยังต้องพร้อมถึงความเข้าใจพื้นฐานความพร้อมของสภาพแวดล้อมที่เป็นองค์ประกอบที่จำเป็นเพื่อความสำเร็จของการทำกรรมฐาน คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้หลักปฏิบัติกรรมฐานที่ชัดเจนเป็นระเบียบวิธีปฏิบัติกรรมฐานที่จะให้ผลดีนั้น พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวขั้นตอนการพิจารณาความพร้อมก่อนการเจริญสมถกรรมฐานไว้เป็นแนวทาง หลักคำสอนด้านปัญญา ในส่วนปัญญา ท่านนำเสนอหลักคำสอนเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาจิตขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนามีผลมากกว่าบำเพ็ญสมถภาวนาเพราะเป็นการถอนทำลายกิเลสอย่างละเอียด อันเป็นต้นตอของทุกข์ทั้งหมดโดยตรงและเพราะเป็นการพัฒนาจิตเข้าสู่ขั้นความเป็นพระอริยบุคคล และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพเพิ่มขึ้นคือการพัฒนาให้มนุษย์ไปเป็นทรัพยากรที่มีความสามารถพร้อมมีทั้งคุณธรรมและจริยธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัยมูลนิธิ. (2536). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี**
กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

กীরติ บุญเจือ. (2522). **สารานุกรมปรัชญา.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

พระพรหมคุณาภรณ์. (ป. อ. ปยุตโต) (2556). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพฯ:
ผลิธีมม.

พระพุทโธสเถระ. (2554). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** (สมเด็จพระพุฒาจารย์, แปลและเรียบเรียง). กรุงเทพฯ: ธนา
เพรส.

พระพุทโธโฆษะ. (2521). **พระวิสุทธิมัตต์ : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ.** แปลโดยพุทธศาสนสมาคม.
กรุงเทพฯ: ศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา.

พระธรรมปิฎก. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอลคิมทอง.

พระธรรมปิฎก. (2539). **จะพัฒนาคนได้อย่างไร พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
พุทธธรรม.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2535). **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 2.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 2 ตอน 1.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 2 ตอน 2.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1.** กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอนจบ.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2528). **มนุษย์และแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ:
อมรการพิมพ์.

วศิน อินทสระ. (2521). **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค.** กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

วนิดา เขียวขำ. (2553). **การวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ทาง**
พระพุทธศาสนา. คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พระอธิการไพฑูรย์ วิบุโล (การมงคล). (2550). **การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาใน**
พระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี. (2547). **การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะใน**
ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสยาม ราชวัตร. (2543). **การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.

ณาน ตรรกวิจารณ์. (2550). **แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธ.** ดุษฎีนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์
คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ณัฐหทัย ชลาชนวัฒน์. (2546). **การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม.** วิทยานิพนธ์พัฒนาแรงงาน
และสวัสดิการมหาบัณฑิต, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ธัชสร บันดาลชัย. (2554). **การพัฒนามนุษยเชิงพุทธกับความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างยั่งยืนขององค์กร กรณีศึกษา: บริษัท โทเทิล แอ็คแซค คอมมูนิเคชั่น จำกัด (มหาชน).** วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปรุทม์ บุญศรีตัน. (2550). **รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพรสวรรค์ กิตติวิโร. (2554). **ศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพุทธธรรม 10 ประการ.** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราเชนทร์ วิสารโท. (2546). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระราชันย์ อุภูฏานโรโต. (2551). **การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวของพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะเฉพาะกรณีพุทธทาสภิกขุ.** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระศักดา วิสุทธินาโน. (2550). **การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศูนย์สารสนเทศ ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2552.** เข้าถึงได้จาก: <http://rirs3.royin.go.th/> (วันที่ค้นข้อมูล: 10 พฤศจิกายน 2557)
- สานิตย์ หนูนิล. (2556). **การพัฒนาจริยธรรมในองค์กรผ่านกระบวนการบริหารทรัพยากรมนุษย์.** วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 33 (1), 131-145
- พรชัย เจดามาน. (2556). **การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. สืบ 26 ตุลาคม 2558.** เข้าถึงได้จาก <http://www.oknation.net/blog/jedaman/2013/03/29/entry-1> (สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2558)
- จำเนียร จวงตระกูล. (2553). **การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์: ทฤษฎีและการปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: ศูนย์กฎหมายธุรกิจอินเตอร์เนชั่นแนล
- สานิตย์ หนูนิล. (2556). **การพัฒนาจริยธรรมในองค์กรผ่านกระบวนการบริหารทรัพยากรมนุษย์.** วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 33 (1), 131-145
- อำพล บุตดาสาร. (2556). **การพัฒนามนุษยตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท.** ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18

Understanding the Life on the Fundamental in the Concept of 18 Dhatus

พระเจ้าตุงรังค์ ชูศรี

PhraJaturong Choosri

วัดวิเศษการ กรุงเทพมหานคร

Visejkarn Temple Bangkok

E-mail : rong2553@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ผู้เขียนนำเสนอว่าพุทธปรัชญาเถรวาทมีการสร้างการเข้าใจชีวิตโดยวางอยู่บนพื้นฐานคำอธิบายของแนวคิดเรื่องธาตุ 18 โดยแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีประเด็นเรื่องอายตนะภายในและภายนอก รวมทั้งวิญญาณ 6 เข้ามาสนับสนุนและเชื่อมโยงให้เห็นว่าเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม

คำสำคัญ: การเข้าใจชีวิต, ชีวิต, ธาตุ

ABSTRACT

This article present the Theravada Buddhist Philosophy have Create the Understanding the Life on the Fundamental in the concept of 18 Dhatus. The concept of 18 Dhatus has ix Internal and six External holistic six Consciousness for support and relativities together. Understanding the Life on the Fundamental in the concept of 18 Dhatus has two important purposes; main purposes for heavenly and the secondary purposes for good life.

Keywords: Understanding the Life, Life, Dhatus

1. บทนำ

เบื้องต้นนี้ผู้เขียนเห็นว่าแนวคิดเรื่องเอกธาตุ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ตรัสว่า “บุคคลผู้เป็นเอกเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นไม่เป็นที่สอง ไม่มีสหาย ไม่มีอิตถาพโตเหมือน ไม่มีใครเปรียบเทียบ ไม่มีผู้ทำกิจเปรียบเทียบ หาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ หาผู้เสมอมิได้ เสมอกับบุคคลผู้หาผู้เสมอมิได้ เป็นผู้เลิศกว่าสัตว์สองเท้า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 20/174/23-24)...มีการรู้แจ้งชัดธาตุหลายชนิด มีการรู้แจ้งชัดธาตุที่แตกต่างกัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539 : 20/175-186/24)...สิ่งไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้พระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น ไม่เห็น ไม่มีเลย” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 30/33/163) “ตถาคตรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกัน ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกันตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิบัติญาณะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 24/21/44)

ดังนั้น โลกธาตุนี้ย่อมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างเพื่อการนี้คือเพื่อบุคคลพิเศษเฉพาะคือ พระพุทธเจ้าเท่านั้นหรือ พระเจ้าจักรพรรดิตั้งพุทธพจน์ว่า “...เป็นไปได้ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวพึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียว...เป็นไปได้ที่พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์เดียวพึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียว” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 20/278/35)

และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 20/137/385)

อย่างไรก็ตาม การตรัสของพระพุทธเจ้านี้ นำไปสู่การสร้างการเข้าใจชีวิตโดยวางอยู่บนพื้นฐานคำอธิบายของแนวคิดเรื่องธาตุ 18 การมีอยู่ของแนวคิดเรื่องเอกธาตุดังกล่าวเหมือนกับว่า เป็นข้อเสนอหลักที่ว่าได้ว่าเป็นรากฐานของความคิดอื่นๆ ที่จะมีต่อมาหรือจะพัฒนาต่อไปในกาลภายภาคหน้าต่อการสร้างการเข้าใจชีวิตผ่านแนวคิดเรื่องเอกธาตุจนไปสู่แนวคิดเรื่องธาตุ 18

2. แนวคิดเรื่องธาตุ 18

2.1 ความหมายของธาตุ

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550 : 336-337) ได้นิยามและวิเคราะห์ศัพท์คำว่า “ธาตุ” ไว้ว่า ธาตุ คือ กระจุก อัญญิ (อัญญิ) สรรี ธาเรตีติ ธาตุ, อวัยวะที่ทรงร่างไว้, ธาตุ คือ ธาตุ, แร่ธาตุ อดตโน ภาว ธาเรตีติ ธาตุ สิ่งที่ยึดสภาพของตนไว้, มูล ธาเรตีติ ธาตุ คือสิ่งที่ทรงไว้ซึ่งมูลค่า, สกตถมปิ อดตติโยคโต ปรตถมปิ ธาเรตีติ ธาตุ สิ่งที่ยึดประโยชน์ของตนไว้บ้างของผู้อื่นไว้บ้าง

ธาตุจึงสามารถจัดแบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ 1. ธาตุที่ใช้ในทางภาษาศาสตร์ 2. ธาตุที่ใช้ในทางสภาวะธรรม 3. ธาตุในทางวัตถุ

ธาตุที่ใช้ในทางภาษา เป็นเรื่องทางไวยากรณ์ เป็นส่วนประกอบแห่งภาษาที่ใช้พูดกัน คำพูดเป็นภาษาบาลีทุกคำมาจากธาตุ คือ ศัพท์ที่เป็นมูลราก เช่น พุทฺโธ มาจาก พุ ธาตุ ในความตรัสรู้ (มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2523 : 147.)

อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อภิธรรมมถาสังคหบาลีและอภิธรรมมถาวินิฎฎิกา ได้ให้ความหมายของคำว่า “ธาตุ” อย่างครอบคลุมไว้ว่า 1. ทรงสภาพของตนไว้ 2. ทรงไว้ซึ่งสังสารทุกข์เป็นอเนกประการตามสมควรแก่การสมภพ 3. อันสัตว์ทรงไว้ คือ ธาตุไว้ ดุจถาณะอันคนผู้นำภาระไปทรงไว้ 4. เป็นเพียงทรงทุกข์ไว้เท่านั้น เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ 5. เป็นเหตุให้สัตว์เสวยสังสารทุกข์ 6. เป็นที่ตั้งอยู่ คือดำรงอยู่แห่งทุกข์มีประการอย่างนั้น 7. เป็นส่วนแห่งธรรมที่ควรรู้ ดุจธาตุส่วนย่อยแห่งสรีระมีรสและโลหิต เป็นต้น และดุจธาตุส่วนย่อยแห่งวัตถุส่วนย่อยแห่งวัตถุเกิดแต่ศิลา(หรือแห่งวัตถุเกิดแต่ศิลา) มีหรรดาลและมนศิลา เป็นต้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548 : 339)

ธาตุ หมายถึง สิ่งที่ยึดสภาวะของตนอยู่เอง คือ มีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอดีต มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) 2553 : 117) คือ นิสสตตนิชชีฏฐเณ = ธาตุ

(บุญมี เมธางกูรและบุษกร เมธางกูร, 2545 : 129) ธาตุ หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาจะแยกออกไปอีกไม่ได้ สิ่งที่เป็นต้นเดิมเป็นมูลเดิม(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 2553 : 117)

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้นิยามคำว่า “ธาตุ” ซึ่งทำให้เห็นว่า “ธาตุ” นั้นมีการเริ่มต้น หรือมีที่มาที่กว้างขวางไว้โดยชี้ให้เห็นว่า “ธาตุนั้นเป็นได้ทั้งธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม หรือธาตุที่เป็นกระดูก หรือการนิยามธาตุในเชิงวิทยาศาสตร์และการกล่าวถึงรากศัพท์ของคำว่า “ธาตุ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 556)

วัชระ งามจิตรเจริญ ได้อธิบายว่า ธาตุในแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้มีความหมายเหมือนกับธาตุ (element) ในวิทยาศาสตร์ที่หมายถึงองค์ประกอบพื้นฐานของสสาร...แต่ยังหมายถึงสภาวะบางอย่างและพฤติกรรม หรืออาการของมนุษย์ได้ด้วย(วัชระ งามจิตรเจริญ, 2552 : 47-48)

พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ที่ได้กล่าวว่า คำว่า “ธาตุ” ในพระพุทธศาสนา ท่านให้จำกัดความว่า คือสิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ หมายความว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ ล้วนเป็นเช่นนั้นเองตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ชีวะ หรืออามัน ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล สสารทั้งหลายในโลกเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ 4 ไม่มีแก่นสารที่ควรยึดมั่นว่าเป็นตัวตนหรือของตน ส่วนคำว่า ธาตุ (Element) ในวิทยาศาสตร์มีคำจำกัดความว่า คือ สสารที่ไม่อาจย่อยให้เป็นสารอื่นที่เล็กกว่า หมายความว่าธาตุต่างๆ เช่น ทอง เหล็ก เป็นสิ่งที่ไม่อาจลดทอนลงไปเป็นธาตุอื่นๆ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2540 : 11-12)

อย่างไรก็ตาม ประเภทของธาตุในพระพุทธศาสนาได้แบ่งไว้หลายระดับ คือ ธาตุ 1 ธาตุ 2 ธาตุ 3 ธาตุ 4 ธาตุ 6 ธาตุ 7 และธาตุ 18 เฉพาะธาตุ 4 มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภูตรูป 4 หรือมหาภูต 4 เป็นธาตุใหญ่และเป็นแม่ธาตุหลักที่มีอยู่ในกลุ่มธาตุทั้งปวง ธาตุ 6 เป็นการแยกเพื่อการศึกษาชั้นละเอียดสูงขึ้นไปโดยมีอากาศธาตุหรือช่องว่าง และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ส่วนธาตุ 18 เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของธาตุเอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมนิยามคือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูป ลักษณะ กิจ อาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 2553 : 266) ถึงกระนั้นก็ตาม ในที่นี้ผู้เขียนต้องการนำเสนอเพียงเรื่องเดียวคือ ธาตุ 18 ดังต่อไปนี้

2.2 แนวคิดเรื่องธาตุ 18

ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงธาตุ 18 (พระจาดุรงค์ อาจารย์สุโภ (ชูศรี), 2556 : 67-68) โดยหมายเอาปัจจัยที่ก่อให้เกิดวิญญาณได้แก่ आयตนะ 12 กับวิญญาณ 6(อดีตคติ ทอญญ, 2555 : 98) ซึ่งเป็นผลรวมจนได้ธาตุ 18 มีการจำแนกไว้ ดังนี้(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 14/ 125/161-162) คือ

1. จักขุธาตุ	(ธาตุคือจักขุประสาท)	ตา
2. รูปธาตุ	(ธาตุคือรูปารมณ)	
3. จักขุวิญญาณธาตุ	(ธาตุคือจักขุวิญญาณ)	
4. โสตธาตุ	(ธาตุคือโสตประสาท)	หู
5. สัทธาตุ	(ธาตุคือสัททารมณ)	
6. โสตวิญญาณธาตุ	(ธาตุคือโสตวิญญาณ)	
7. ฆานธาตุ	(ธาตุคือฆานประสาท)	จมูก
8. คันธธาตุ	(ธาตุคือคันธารมณ)	

9. ฆานวิญญานธาตุ	(ธาตุคือฆานวิญญาน)	
10. ชิวหาธาตุ	(ธาตุคือชิวหาประสาท)	ลิ้น
11. รสธาตุ	(ธาตุคือรสสารมณ)	
12. ชิวหาวิญญานธาตุ	(ธาตุคือชิวหาวิญญาน)	
13. กายธาตุ	(ธาตุคือกายประสาท)	กาย
14. โผฏฐัพพธาตุ	(ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ)	
15. กายวิญญานธาตุ	(ธาตุคือกายวิญญาน)	
16. มโนธาตุ	(ธาตุคือมโน)	ใจ
17. ัมมธาตุ	(ธาตุคือธรรมารมณ)	
18. มโนวิญญานธาตุ	(ธาตุคือมโนวิญญาน)	

จากธาตุ 18 สามารถจำแนกได้อายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 และ วิญญาน 6 ดังนี้

อายตนะภายใน	อายตนะภายนอก	วิญญาน 6
1. จักขุธาตุ	2. รูปธาตุ	3. จักขุวิญญานธาตุ
4. โสตรธาตุ	5. สัทธาธาตุ	6. โสตรวิญญานธาตุ
7. ฆานธาตุ	8. คันธธาตุ	9. ฆานวิญญานธาตุ
10. ชิวหาธาตุ	11. รสธาตุ	12. ชิวหาวิญญานธาตุ
13. กายธาตุ	14. โผฏฐัพพธาตุ	15. กายวิญญานธาตุ
16. มโนธาตุ	17. ัมมธาตุ	18. มโนวิญญานธาตุ

แนวคิดเรื่องธาตุ 18 ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีนัยสำคัญที่เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องปฏิจจนสมุปบาท อีกด้วยกล่าวคือ “เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมีในกระบวนการนี้ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) อนัญญ-ถตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 16/20/34-35)

ดังนั้น แนวคิดเรื่องธาตุ 18 ไม่สามารถกล่าวได้ว่าแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด หากแต่เป็นสิ่งที่เชื่อมโยง สัมพันธ์กัน ซึ่งอาจสรุปเป็น 2 นัยได้คือ ในเชิงรูปธรรมและนามธรรมได้ด้วย

2.3 ข้อยืนยันถึงความมีอยู่ของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท (พระจาดุรงค์ อาจารย์สุภ (ชูศรี), 2556 : 73)

ธาตุในพุทธปรัชญาพบว่า มีข้อยืนยันถึงความมีอยู่ของธาตุ 3 ลักษณะคือ

2.3.1 ธาตุเป็นสิ่งที่อยู่ด้วยตัวมันเองหรือเป็นสิ่งที่ในตนเอง(สภาวะ/objective) การมีอยู่ดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นที่จะต้องมิผู้ไปรู้ว่าธาตุนั้นมีอยู่อย่างไร ธาตุดังกล่าวเป็นความจริงสูงสุด(ultimate reality) หรืออาจ

กล่าวได้ว่าเป็นปรัวิสัย (objective) เพราะธาตุสามารถดำรงอยู่ด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องมีใครไปรับรู้หรือไม่อย่างไก็ได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นความสมบูรณ์แบบของธาตุที่สมบูรณ์ในตนเอง ดังที่พุทธองค์ตรัสว่า “ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา”

2.3.2 ธาตุมีลักษณะเปลี่ยนแปลง คือ แม้ธาตุเป็นสิ่งที่มียู่แต่มีอยู่อย่างเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของไตรลักษณ์คือสิ่งทั้งหลายล้วนต้องเปลี่ยนแปลง ตามกฎของไตรลักษณ์นั้น สิ่งทั้งหลายนั้นล้วนแล้วมีฐานะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทั้งสิ้น การเห็นว่าสิ่งที่มียู่ เป็นสิ่งที่มียู่ไม่เปลี่ยนแปลงก็เพราะด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) จึงทำให้เห็นถึงความมียู่ของสิ่งทั้งหลายที่มียู่ว่าเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งที่จริงสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ล้วนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา คือ “การเปลี่ยนแปลงของวัตถุ(ร่างกาย) 17 ขณะต่อ 1 ขณะจิต(นาม)”

2.3.3 ธาตุมีลักษณะอิงอาศัยกัน คือ สิ่งทั้งหลายไม่สามารถพบว่ามีจุดเริ่มต้นหรือจุดสิ้นสุดได้ เมื่อกกล่าวถึงการมียู่ของโลกทั้งภายนอกหรือภายใน และการมียู่หรือการเกิดขึ้นของมนุษย์ว่ามีจุดเริ่มต้นมีที่มาอย่างไร ไม่สามารถกล่าวเจาะจงไปว่ามีจุดเริ่มต้นจากสสาร(วัตถุ/รูปธรรม) หรือจิต(อสสาร/นามธรรม) ด้วยเหตุว่าสิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันตามกฎของปฏิจจสมุปบาท มี 2 สายคือสายเกิดและสายดับ คือ 1) สายเกิด : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น 2) สายดับ : เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

3. สรุปวิเคราะห์

พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาแห่งการนำไปปฏิบัติคือใช้งานได้จริง ไม่ใช่เพียงการนำเสนอแค่หลักการหรือวิธีการเท่านั้น ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม ดังต่อไปนี้

3.1 เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ

แนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายเดียวกันกับพุทธประสงค์คือให้มนุษย์ทุกคนออกจากความทุกข์ มีความสุข อิสระอย่างแท้จริง ทั้งให้เข้าใจโลก เข้าใจชีวิต มีโลกทัศน์ ชีวทัศน์ต่อการใช้ชีวิตของตนและเมื่อเข้าใจตนเองแล้วก็ย่อมที่จะสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วย ดังที่พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “วัตถุคือสิ่งที่ไร้ชีวิต เช่นสสารต่างๆ ที่ยังไม่มีชีวิต ยังไม่เป็นเซลล์ที่มีชีวิต มีแต่ปริมาณ มีอนุที่ไม่มีชีวิต...มีน้ำ มีความหมักหมมในน้ำ ทำให้เกิดเป็นเซลล์ที่มีชีวิตหนึ่งๆ ขึ้นมา เรียกว่าสัตว์เซลล์เดียว...ต่อมาเซลล์เหล่านั้นเกิดรวมกันเข้าหลายๆ เซลล์เป็นหนึ่งหมู่และหลายๆหมู่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่มีชีวิต จนกระทั่งมีมากมายนับไม่ถ้วน เป็นเนื้อเป็นหนังขึ้นมาหรือว่าเป็นต้นไม้ ...เป็นกายของต้นไม้ เป็นกายของสัตว์ เป็นกายของมนุษย์” (พุทธทาสภิกขุ, 2549 : 154-155)

และในตัวอย่างในเรื่อง ธาตุ 6 ซึ่งเป็นรากฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18 นั้นได้เชื่อมโยงไปยังสภาวะเรื่องผัสสายตนะ 6 คือ “1. ผัสสายตนะคือจักขุ 2. ผัสสายตนะคือโสตตะ 3. ผัสสายตนะคือฆานะ 4. ผัสสายตนะคือชีวหา 5. ผัสสายตนะคือกาย 6. ผัสสายตนะคือมโน” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 14/345/404)

แม้ในอินทกสูตรไม่ใช่พระประสงค์ของพระพุทธองค์อย่างแท้จริงในการอธิบาย(พระกวีวรรณ (จันทร์ ทองประเสริฐ), 2556 : 113) หากแต่เป็นเพียงการตรัสตอบต่ออินทกยัภย์ มีวัตถุประสงค์ของการกล่าวถึงธาตุ 6 ไว้ว่า

เพราะถ้อมันธาตุ 6 ประการ สัตว์จึงก้าวลงสู่ครรภ์ เมื่อมีการก้าวลงสู่ครรภ์ นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

เวทนาจึงมี ก็เราบัญญัติไว้ว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ และนี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 20/62/242)

“ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ ฯลฯ เป็นความปรากฏแห่งขราและมรณะ...แห่งอาโปธาตุ ฯลฯ แห่งเตโชธาตุ ... แห่งวาโยธาตุ ...แห่งอากาศธาตุ ...ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งวิญญานธาตุ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งขราและมรณะ

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนความดับ... แห่งปฐวีธาตุ ฯลฯ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขราและมรณะ

ความดับ ... แห่งอาโปธาตุ ฯลฯ

ความดับ ... แห่งเตโชธาตุ ...

ความดับ ... แห่งวาโยธาตุ ...

ความดับ ... แห่งอากาศธาตุ ...

ความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งวิญญานธาตุ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขราและมรณะ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 17/320/333)

พระพุทธเจ้าตรัสกับพระราหุล ว่า

“ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ปฐวีธาตุเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ

“อาโปธาตุ...เตโชธาตุ...วาโยธาตุ...อากาศธาตุ...วิญญานธาตุ เที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในปฐวีธาตุ ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอาโปธาตุ ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเตโชธาตุ ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวาโยธาตุ...ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอากาศธาตุ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญานธาตุ ฯลฯ รู้ชัดว่า...” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539: 16/196/295)

“ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ

“เวทนา ... สัญญา... สังขารทั้งหลาย ... วิญญานเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็น สิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539 : 16/197/296)

“...ข้าพเจ้ามิได้ยึดมั่นปฐวีธาตุโดยความเป็นอิตตา และมีได้ยึดมั่นอิตตาที่อาศัย ปฐวีธาตุ’

ข้าพเจ้ามิได้ยึดมั่นอาโปธาตุ ฯลฯ

ข้าพเจ้ามิได้ยึดมั่นเตโชธาตุ ฯลฯ

ข้าพเจ้ามิได้ยึดมั่นวาโยธาตุ ฯลฯ

ข้าพเจ้ามิได้ยึดมั่นอากาศธาตุ ฯลฯ

ข้าพเจ้ามิได้ยึดมั่นวิญญานธาตุโดยความเป็นอิตตา และมีได้ยึดมั่นอิตตาอันอาศัยวิญญานธาตุ จึงรู้ชัดว่า ‘จิตของเราหลุดพ้นแล้ว’ เพราะความสิ้นไปเพราะความคลายกำหนด เพราะความดับไป เพราะความสละไป และเพราะความสละคืนซึ่งอุปาทานชั้นที่ยึดมั่นอาศัยวิญญานธาตุ และอนุสัยคือความ

ตั้งใจมั่นและความปักใจมั่นได้ ท่านผู้มีอายุ จิตของข้าพเจ้าผู้รู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จึงหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุ 6 ประการนี้ได้(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539 14/100/119)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องธาตุ 18 เป้าหมายหลักที่แท้จริงก็คือ การไม่ยึดมั่นในตัวตนของตนและของผู้อื่น การเข้าใจแนวคิดเรื่องธาตุ 18 จึงเป็นไปเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ ก็คือการเข้าใจความทุกข์ของชีวิตของตนเองอย่างถึงแก่น

3.2 เป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม

การเข้าใจในแนวคิดเรื่องธาตุ 18 ทำให้มีความเข้าใจอย่างดีต่อคนอื่นที่เราและเขาก็ไม่ได้แตกต่างกัน เพราะทุกคนก็ล้วนปรารถนาชีวิตที่ประเสริฐ แต่ด้วยความเพียรหรือสะสมบารมีแตกต่างกันออกไปและ “เพราะการไม่เข้าใจธรรมธาตุตามความเป็นจริงย่อมเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจ หรือไม่รู้จักความจริงว่ามีอริชชาอยู่เบื้องหลัง โดยท่านเรียกว่า “ธาตุคืออริชชา นี้ เป็นธาตุใหญ่” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2539 16/97/185) ดังนั้นการเข้าใจแนวคิดเรื่องธาตุ 18 ก็ช่วยทำให้ชีวิตของแต่ละคนตระหนักถึงความไม่รู้ เพื่อนำไปสู่ความรู้ต่อไป และทั้งยังทำให้ชีวิตมีความผ่อนคลายมากขึ้น เป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท ในการดำเนินชีวิต และทั้งยังสามารถที่จะพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายหลักได้คือ การมีชีวิตที่ประเสริฐ

อย่างไรก็ตามการแยกออกเป็น 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม ดังที่เสนอมานั้น ในพุทธปรัชญาเถรวาทแม้ว่าจะเห็นว่าแต่ละคนจำเป็นที่จะต้องมุ่งมั่นด้วยฐานะ ความรู้ และเรียงแรงสติปัญญาแห่งตนคือทำเป้าหมายของตนเองก่อน และเมื่อเป้าหมายของตนสำเร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วถึงจะชวนช่วยเหลือผู้อื่น ถึงกระนั้นก็ตาม ก็มีได้หมายความว่าตัดขาดอย่างสิ้นเชิง หากแต่ยังพึ่งพิงอาศัยกันและกันของผู้คนทั้งทางตรงและทางอ้อม การเข้าใจในประเด็นเรื่องธาตุ 18 อาจทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดความกระฉับกระเฉงอีกด้วย เพราะการรู้ในเรื่องธาตุ 18 นั้น ประกอบด้วยอายตนะภายนอกและภายใน ซึ่งเมื่อต้องสัมพันธ์หรือปะทะกันอย่างสมบูรณ์ จะสามารถเข้าใจต่อสิ่งที่ปรากฏการณ์ต่อหน้าอย่างตรงไปตรงมา

บรรณานุกรม

- บุญมี เมธางกูรและบุษกร เมธางกูร. (2545). **คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ**. กรุงเทพมหานคร: สถิติการพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. **อิทัปปัจจยตา**. (2549). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ตถาตา พับลิเคชั่น.
- พระภิกษุวิบูลย์ (จันทน์ ทองประเสริฐ). (2556). **คำบรรยายพรหมชาลสูตร**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระจาดูรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี). (2556). **วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2550). พิมพ์ครั้งที่ 2. **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2540). พิมพ์ครั้งที่ 2. **วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2553). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์. ฟรินตัมแมสโปรดักส์.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2548). พิมพ์ครั้งที่ 7. **อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาณีฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (2523). **สัทนิตีปกรณั ธาตุมาลา ฉบับภูมิพลโลกิขุ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภูมิพลโลกิขุ.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

วัชระ งามจิตรเจริญ. (2552). พิมพ์ครั้งที่ 2. **พุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2555). พิมพ์ครั้งที่ 4. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์.